

Znaczenie czasopisma Pielęgniarka Polska w rozwoju pielęgniarstwa zawodowego w Polsce

The importance of "Pielęgniarka Polska" journal in the nursing development in Poland

Teresa Gabryś

Zakład Pielęgniarstwa Internistycznego i Środowiskowego
Instytut Pielęgniarstwa i Położnictwa
Wydział Nauk o Zdrowiu Uniwersytet Jagielloński Collegium Medium

ADRES DO KORESPONDENCJI:

Teresa Gabryś
ul. Podkowińskiego 1C/86
31-321 Kraków
Tel./fax. (012) 661-33- 66
e-mail: tergab@op.pl

STRESZCZENIE

ZNACZENIE CZASOPISMA PIELĘGNIARKA POLSKA W ROZWOJU PIELĘGNIARSTWA ZAWODOWEGO W POLSCE

Wstęp. Przedmiotem badań była zawartość czasopisma w okresie dziesięciolecia jego wydawania 1929-1939. W ciągu 10-letniego okresu wydawania czasopisma zawarł się opis dziejów nowoczesnego pielęgniarstwa w Polsce. Czasopismo jest cennym, nie w pełni wykorzystanym źródłem informacji o początkach pielęgniarstwa zawodowego w Polsce.

Celem pracy. Pogrupowanie i omówienie treści czasopisma.

Materiał i metody. Roczniki czasopisma w okresie 1929-1939. Zastosowano metodę analizy źródeł historycznych, która pozwoliła na odtworzenie w sposób obiektywny przebiegu zdarzeń przedstawionych w czasopiśmie i dokonanie interpretacji badanych faktów.

Wyniki. Przeanalizowano 243 artykuły i ustalono 5 głównych grup zagadnień stanowiących treść czasopisma: podstawowa edukacja zawodowa, doskonalenie zawodowe, praktyka zawodowa, działalność PSPZ, prawne regulacje zawodu. W każdej grupie dokonano szczegółowego podziału tematycznego artykułów. W wyniku syntezy analizowanych treści odtworzono przebieg zdarzeń związanych z kształtowaniem zawodu pielęgniarstwa w Polsce.

Wnioski. Czasopismo:

1. Integrowało środowisko pielęgniarstwa
2. Służyło pomocą w zdobywaniu wiedzy potrzebnej w realizacji procesu dydaktycznego w szkołach
3. Przyczyniało się do doskonalenia wiedzy zawodowej w praktyce.
4. Propagowało zdobycze pielęgniarstwa w krajach zachodnich.
5. Informowało o rozwoju pielęgniarstwa i zaangażowaniu w ten proces środowiska lekarskiego, władz państwowych i społeczeństwa.
6. Ukazywało pielęgniarstwo zawodowe jako dziedzinę samodzielną, znaczącą dla zdrowia społeczeństwa.

Słowa kluczowe:

rozwój pielęgniarstwa, czasopismo „Pielęgniarka Polska”

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF "PIELĘGNIARKA POLSKA" JOURNAL IN THE NURSING DEVELOPMENT IN POLAND

Introduction. The content of the journal during the decade of its publishing, 1929-1939, was the subject of study. The description of the history of modern nursing in Poland was included during the 10-year period of magazine publishing. The magazine is a valuable, not fully used source of information about the beginnings of professional nursing in Poland.

Aim. Grouping and discussing the content of the magazine.

Material and method. Annual volumes of the journal covering the period 1929-1939 were used. The method of analysis of historical sources was applied to allow reconstruction of the progress of events described in the journal and to interpret the investigated facts in an objective way.

The results. Two hundred and forty three articles were analyzed and five main groups of issues of the journal content were found: basic vocational education, in-service training, professional practice, PSPZ (Polish Association of Professional Nurses) activity, legal regulations of the profession. In each group, a detailed thematic division of the articles was made. As a result of the synthesis of the analyzed content, the sequence of events was reproduced associated with the development of the nursing profession in Poland.

Conclusion. The journal:

1. integrated the nursing environment,
2. provided help in getting the knowledge needed in the process of teaching in schools,
3. contributed to the improvement of professional knowledge in practice,
4. propagated the achievements of nursing in western countries,

5. informed about the development of nursing and involvement of medical community, government and society in the process,
6. demonstrated professional nursing as an independent field, important for public health.

Key words: nursing development, journal "Pielęgniarka Polska"

WSTĘP

Przedmiotem badań była zawartość czasopisma w okresie dziesięciolecia jego wydawania 1929-1939. W ciągu 10-letniego okresu wydawania czasopisma zawarł się opis dziejów nowoczesnego pielęgniarstwa w Polsce. Czasopismo jest cennym, nie w pełni wykorzystanym źródłem informacji o początkach pielęgniarstwa zawodowego w Polsce. Okres międzywojenny to okres intensywnego rozwoju pielęgniarstwa zawodowego w Polsce. Pielęgniarstwo zawodowe w Polsce ma swój początek w zainicjowaniu kształcenia pielęgniarek na poziomie odpowiadającym na potrzeby opieki nad zdrowiem człowieka i zgodnym z ówczesnymi tendencjami rozwoju pielęgniarstwa na świecie. Celem czasopisma było wspomaganie rozwoju ruchu pielęgniarstwa w Polsce, podnoszenie rangi zawodowej opieki pielęgniarstwa, wzbudzanie w społeczeństwie uznania i szacunku dla pracy pielęgniarki, popularyzowanie wiedzy o osiągnięciach w medycynie i pielęgniarstwie, wielostronne uaktywnianie absolwentek pierwszych szkół pielęgniarstwa, doradzanie w ich pracy zawodowej, a niejednokrotnie pomoc w pokonywaniu trudności życiowych. Analiza naukowa pierwszego w Polsce czasopisma pielęgniarstwa pozwala poznać problemy pielęgniarstwa związane z rozwojem zawodu, kształceniem i doskonaleniem zawodowym, podejmowaną praktyką pielęgniarstwa w środowisku szpitalnym, domowym, pracy i nauki, współpracy Polskiego Stowarzyszenia Pielęgniarek Zawodowych (PSPZ) z innymi organizacjami w kraju i za granicą na rzecz ochrony zdrowia społeczeństwa.

CEL PRACY

Pogrupowanie i omówienie treści czasopisma.

METODY BADAŃ

Roczniki czasopisma w okresie 1929-1939. Zastosowano metodę analizy źródeł historycznych, która pozwoliła na odtworzenie w sposób obiektywny przebiegu zdarzeń przedstawionych w czasopiśmie i dokonanie interpretacji badanych faktów.

WYNIKI

Przeanalizowano 243 artykuły i ustalono 5 głównych grup zagadnień stanowiących treść czasopisma: podstawowa edukacja zawodowa, doskonalenie zawodowe, praktyka zawodowa, działalność PSPZ, prawne regulacje zawodu. W każdej grupie dokonano szczegółowego podziału tematycznego artykułów. W artykule zostaną omówione zagadnienia podstawowej edukacji zawodowej oraz praktyki zawodowej pielęgniarek. W Tab. 1 przedstawiono grupy zagadnień stanowiących treść czasopisma. W grupie artykułów dotyczących podstawowej edukacji zawodowej dokonano następującego podziału tematycznego [Tab. nr 2].

■ Tab. 1. Grupy zagadnień stanowiących treść czasopisma

Zagadnienia	Liczba artykułów
Podstawowa edukacja zawodowa	156
Doskonalenie zawodowe	58
Praktyka zawodowa	112
Działalność PSPZ	10
Prawne regulacje zawodu	7
Razem	243

■ Tab. 2. Podstawowa edukacja zawodowa - tematyka artykułów

Grupy tematyczne	Liczba artykułów
dydaktyczne	89
sprawozdawcze	28
dyskusyjne	13
programowe	13
historyczne	13
Razem	156

Jak wynika z zestawienia w grupie artykułów dotyczących podstawowej edukacji zawodowej najwięcej miało charakter dydaktyczny – (89) artykułów. [1,2,3,4,5,6,7] Artykuły tej grupy zawierały podstawową wiedzę zawodową. W sytuacji braku podręczników stanowiły pomoc dydaktyczną dla uczennic oraz dla osób przygotowujących się do egzaminów państwowych. Artykuły o tym charakterze ukazywały się z reguły w każdym numerze czasopisma. Treści w nich zawarte wprowadzały tematykę z zakresu pielęgniarstwa oraz z innych dziedzin wiedzy, głównie medycznych jak i społeczno-humanistycznych uznawanych za przydatne w przygotowaniu zawodowym pielęgniarki. Tematyka artykułów sprawozdawczych dotyczyła działalności szkół. [7,8,9,10,11,12,13,14] W kronikach i sprawozdaniach zamieszczano informacje dotyczące: listy absolwentek otrzymujących dyplomy pielęgniarstwa, budżetu szkoły, planowanych bądź wprowadzanych zmian programowych, realizacji zajęć teoretycznych i praktycznych, osiągnięć i trudności szkoły w okresie jej funkcjonowania. W artykułach o charakterze dyskusyjnym autorzy prezentowali poglądy własne na temat kształcenia zawodowego pielęgniarek oraz uwarunkowania jego rozwoju. [15,16,17,18,19,20,21] Zawierały również rozważania za i przeciw istnieniu szkół zawodowych. Często stawały się przedmiotem burzliwych dyskusji prowadzonych nie tylko na łamach *Pielęgniarki Polskiej* (PP), ale także w czasopiśmie lekarskich. Artykuły o treści programowej zawierały: cele i założenia programów kształcenia, informacje o metodach edukacji, wytyczne dla kształcenia praktycznego w zamkniętej i otwartej opiece zdrowotnej, opisy warunków funkcjonowania szkół. [22,23,24,25,26,27,28] Publikowane w PP artykuły o charakterze historycznym przedstawiały początki pielęgniarstwa nowoczesnego w Polsce. [29,30,31,32,33,34,35] Przedstawiały również sylwetki osób – autorytetów moralnych, naukowych oraz ich poglądy w dziedzinie humanistycznej i humanitar-

nego podejścia do drugiego człowieka. W kształtowaniu osobowości zawodowej pielęgniarki artykuły tej treści spełniały nie tylko rolę poznawczą, ale także wychowawczą, zwracając uwagę na wartości, którymi powinna kierować się pielęgniarka w swojej pracy zawodowej. Kolejna grupa artykułów dotyczyła praktyki zawodowej pielęgniarek [Tab. 3]. Spośród 112 artykułów przedstawiających funkcjonowanie opieki nad zdrowiem i rolę w niej pielęgniarki zawodowej – 96 publikacji, a zatem zdecydowana większość związanych jest z wprowadzaniem do pracy pielęgniarki społecznej w rozwijającej się opiece zdrowotnej. [36,37,38,39,40,41,42] Artykuły te pisane były głównie przez pielęgniarki. Upoważnia to do stwierdzenia, że ich autorki tworzyły zaczątki polskiego piśmiennictwa pielęgniarskiego wpływając tym samym na kształtowanie roli i określenie zadań pielęgniarek zawodowych. Wśród artykułów tej grupy przedstawiano problemy zdrowotne społeczeństwa i sposoby ich rozwiązywania. Najwięcej artykułów dotyczyło walki z gruźlicą, opieki nad matką i dzieckiem, organizacji ośrodków zdrowia na wsi i w mieście.

■ Tab. 3. Praktyka zawodowa pielęgniarek

Tematyka	Liczba artykułów
Praca pielęgniarki społecznej	96
Praca pielęgniarki szpitalnej	16
Razem	112

W grupie artykułów na temat pracy szpitalnej pielęgniarki poruszano problemy opieki społecznej w szpitalu, organizacji, metod, warunków pracy pielęgniarki w szpitalu, współpracy lekarza i pielęgniarki, specyfiki pracy pielęgniarki w różnych oddziałach, oraz potrzeby specjalizacji w opiece pielęgniarskiej [43,44,45,46,47,48,49]. Treści czasopisma, będące żywą relacją z tamtych czasów ukazują klimat w jakim tworzył się zawód. W publikowanych artykułach przejawia się twórcza postawa pionierki pielęgniarstwa zawodowego. Postawa ta warunkowała nie tylko dalszy rozwój wiedzy zawodowej, poprawę jakości opieki, satysfakcję pacjentów ale własny rozwój osobowy i satysfakcję zawodową. Sukces jaki osiągnęły doprowadzając pracę pielęgniarki do rangi zawodu wynikał z głębokiego poczucia tożsamości zawodowej, pracy ukierunkowanej na osiągnięcie celu nie tylko tu i teraz ale na przyszłość, z rozumienia swego posłannictwa, umiejętności dokonywania bieżącej oceny sytuacji i dostosowywania swoich działań do aktualnych problemów, ocenianiu wyników swojej pracy, uruchamianiu kompleksowego działania na rzecz zdrowia narodu. Działaniom tym towarzyszył entuzjazm, umiejętność dostrzegania własnych osiągnięć, krytyczne korzystanie z wiedzy i doświadczeń krajów zachodnich, uwzględniające warunki polskie. Twórcza postawa pionierki pielęgniarstwa zawodowego wyrażała się poczuciem samodzielności zawodowej i rozumieniem znaczenia zawodu dla dobra kraju: „Pielęgniarstwo nie obejmuje wyłącznie pomocy lekarzowi, ale jest osobnym, równorzędnym zawodem, który wprawdzie z zawodem lekarskim współpracuje, ale posiada własny zakres, własną technikę, własne metody i organizację pracy, własną etykę i wobec tego własną niemniej ważną rolę do spełnienia w postę-

pie kulturalnym ludzkości.” [50]. „Tak pielęgniarstwo we właściwej sobie dziedzinie pracy społecznej idzie dalej od medycyny, uzupełnia jej działalność, wyciąga z jej zdobyczy wnioski praktyczne i podnosi kulturę i zdrowie narodu, poczynając od jego najmniejszej komórki – jednostki i rodziny.” [51]. W swojej pracy cechowały się poczuciem odpowiedzialności zawodowej: „Po kilku zaledwie miesiącach konstatuje fakt, że mimo licznych propozycji posad w samym Lwowie, gdzie mam rodzinę, znajomych, rozrywki kulturalne, mimo propozycji znacznie lepszych pod względem materialnym, nie miałabym sił odejść od tego Ośrodka w obawie, aby to, o co tak walczyłam, nie rozsypało się w gruzy” [52].

Dostrzegały trudności w realizacji funkcji zawodowych (samodzielność, różnorodność i wszechstronność pracy pielęgniarki na prowincji wymagała od niej pokonywania wielu trudności i twórczej energii, zanim stała się źródłem satysfakcji). Oto wypowiedź ilustrująca skalę trudności: „Niemożność wzorowania się na kimś drugim bardziej doświadczonym, brak rady i kierunku stawia pielęgniarkę nieraz na takim bezdrożu, że wołałaby gorsze warunki pracy, byle inne, niż te, z jakimi spotkała się na prowincji” [53]

Wśród wypowiedzi na temat kształcenia zawodowego były takie, w których wyrażano obawę, że pielęgniarki zawodowe będą podchodziły do chorego w sposób czysto instrumentalny, a sprawy duchowe i niezbędne rozumienie indywidualnego charakteru cierpienia zostaną na uboczu ich funkcji zawodowych. Takie wątpliwości księdza Rękasa, opublikowała w „Pielęgniarce Polskiej” H. Chrzanowska. Ksiądz ten twierdził, że „zawodowość” wyklucza z pielęgowania kontakt duchowy, religijny i społeczny z chorym. Na tego typu wątpliwości pielęgniarki odpowiadały: „Pielęgniarki dyplomowane – raz jeszcze – nie uważają się za ideały. Wdzięcznie przyjmą uwagi od każdego, kto należycie poznał ich pracę. Nie zgodzą się nigdy na zarzut, że są materialistyczną twierdzą, opasaną podwójnym murem szablonu i mechanizacji, z którego zwisa sztandar zawodowości, wykluczający z pielęgowania chorego pracę duchową, kontakt wewnętrzny, religijny, społeczny” [54] (odpowiedź na artykuł Ks. Rękasa zamieszczony pod tym samym tytułem w „Ruch Charytatywny” 1933, nr 9).

„Pielęgniarka Polska” jest źródłem historycznym, które zaspokoi nie tylko nasze dążenia poznawcze, ale może inspirować nas w codziennej pracy. Wobec nowoczesnych metod leczenia, pielęgowania, poznawanie myśli ludzkiej, sięganie do tradycji zawodowej nadal pozostaje cennym wyzwaniem i źródłem wiedzy o człowieku jego potrzebach, wartościach, które od wieków pozostają takie same mimo zmieniających się warunków życia.

WNIOSKI

Czasopismo:

1. Integrowało środowisko pielęgniarskie
2. Służyło pomocą w zdobywaniu wiedzy potrzebnej w realizacji procesu dydaktycznego w szkołach
3. Przyczyniało się do doskonalenia wiedzy zawodowej w praktyce.

4. Propagowało zdobywcze pielęgniarstwa w krajach zachodnich.
5. Informowało o rozwoju pielęgniarstwa i zaangażowaniu w ten proces środowiska lekarskiego, władz państwowych i społeczeństwa.
6. Ukazywało pielęgniarstwo zawodowe jako dziedzinę samodzielną, znaczącą dla zdrowia społeczeństwa.

PIŚMIENNICTWO

1. Miedzińska I.: Pielęgowanie dzieci przy zapaleniu płuc. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.63
2. Chrzanowska H.: Pielęgniarka w walce z alkoholizmem. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.158
3. Przychodzka K.: Opieka nad chorym po odmie i frenikotomii. Pielęgniarka Polska. 1936, VIII, s.70
4. Bulanda B.: Pielęgowanie chorych w przypadkach urologicznych. Pielęgniarka Polska. 1936, VIII, s.135
5. Kaniowska J.: Pielęgowanie chorego na gruźlicę płuc po operacji thoracoplastica. Pielęgniarka Polska. 1936, VIII, s.227
6. Czajkowska W.: Pielęgowanie chorego z zakrzepem nogi. Pielęgniarka Polska. 1937, IX, s.97
7. Choróbski J.: o pielęgowaniu chorych neurochirurgicznych szczególnie w przypadku nowotworu mózgu. Pielęgniarka Polska. 1937, IX, s.207
8. Redakcja.: Uroczystość rozdania dyplomów w Warszawskiej Szkole Pielęgniarstwa 16.03.1930. Pielęgniarka Polska. 1930, II, nr 4 s.3
9. Surawski J.: W 10-lecie Warszawskiej Szkoły Pielęgniarstwa. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.195
10. Redakcja.: Uroczystość rozdania dyplomów w Warszawskiej Szkole Pielęgniarstwa. Pielęgniarka Polska. 1932, IV, s.53
11. Redakcja.: Uroczystość rozdania dyplomów absolwentkom szkoły Pielęgniarstwa PCK w Warszawie. Pielęgniarka Polska. 1932, IV, s.88
12. Kozierowska H.: Sprawozdanie z działalności Uniwersyteckiej Szkoły Pielęgniarek i Higienistek oraz Samorządu Uczennic w Krakowie. Pielęgniarka Polska. 1934, VI, s.197
13. Bazylewiczówna O.: Sprawozdanie z działalności Samorządu Uniwersyteckiej Szkoły Pielęgniarek i Higienistek w Krakowie. Pielęgniarka Polska. 1935, VII, s.192
14. Redakcja.: Sprawozdanie z działalności Uniwersyteckiej Szkoły Pielęgniarek i Higienistek w Krakowie. Pielęgniarka Polska. 1935, VII, s.208
15. Jonscher K.: Potrzeby naszego pielęgniarstwa. Pielęgniarka Polska. 1929, I, nr 1, s.2
16. Bridze H.: O kształceniu pielęgniarek. Pielęgniarka Polska. 1929, I nr 1, s.5
17. Chaptal M.: Kształcenie pielęgniarek, a potrzeby społeczeństwa. Pielęgniarka Polska. 1929, I, nr 1, s.14
18. Chrzanowska H.: Jaka powinna być pielęgniarka. Pielęgniarka Polska. 1933, V, s.115
19. Kulczyńska T.: Nowoczesne szkolnictwo pielęgniarstwa. Pielęgniarka Polska. 1936, VIII, s.2
20. Redakcja.: Wobec braku pielęgniarek. Pielęgniarka Polska. 1937, IX, s.93
21. Chrzanowska H.: O pielęgniarstwie i szkolnictwie pielęgniarstwowym. Pielęgniarka Polska. 1938, X, s.19
22. Zeyland J.: W sprawie szkolenia pielęgniarek społecznych. Pielęgniarka Polska. 1930, II nr 10, s.2
23. Schindlerówna S.: Szkolenie słuchaczek w szpitalu. Pielęgniarka Polska. 1930, II, nr 11-12, s.25
24. Suffczyńska J.: Zasadnicze warunki zakładania i prowadzenia dobrych szkół pielęgniarstwa. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.109
25. Rotterówna M.: Praca w szkole pielęgniarstwa. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.113
26. Lankajęsówna W.: Kilka uwag o szkoleniu słuchaczek w pielęgniarstwie społecznym. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.116
27. Ptaszyńska M.: Kilka uwag w sprawie pracy instruktorki klinicznej. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s. 114
28. Wielowiejska A.: Praktyka chirurgiczna słuchaczek Szkoły Pielęgniarstwa PCK w Warszawie. Pielęgniarka Polska. 1937, IX, s.53
29. Epsteinówna M.: Historia Szkoły Pielęgniarek Zawodowych Stowarzyszenia PP. Ekonomek św. Wincentego a Paulo w Krakowie. Pielęgniarka Polska. 1929, I, nr 3, s.1
30. Wołowiczowa Z.: Powstanie PCK. Pielęgniarka Polska. 1930, II, nr 8-9, s.1
31. Bąkówna F.: Florence Nightingale. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.37
32. Chrzanowska H.: M. Epsteinówna. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.37
33. Chrzanowska H.: Medycyna w dawnej Polsce. Pielęgniarka Polska. 1934, VI, s.109
34. Chrzanowska H.: Miłosierdzie Skargi. Pielęgniarka Polska. 1936, VIII, s.217
35. Chrzanowska H.: Ks. Baudouin. Pielęgniarka Polska. 1938, X, s.307
36. Wasilewska Z.: Co robi pielęgniarka społeczna. Pielęgniarka Polska. 1929, I, nr 1, s.11
37. Figlarowiczówna Z.: Z przychodni przeciwalkoholowej. Pielęgniarka Polska. 1929, I, nr 3, s.12
38. Torosiewicz-Cybulska E.: Społeczna rola lecnicy w walce z gruźlicą. Pielęgniarka Polska. 1929, I, nr 4, s.3
39. Chrzanowska H.: O odwiedzinach w rodzinie gruźliczej. Pielęgniarka Polska. 1930, II, nr 5-6, s.28
40. Mężyński P.: Działalność pielęgniarki społecznej w poradni dla matek. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.69
41. Legutko H.: Praca pielęgniarki szkolnej. Pielęgniarka Polska. 1931, III, s.79
42. Jaworska A.: Żłobek dzienny dla niemowląt. Pielęgniarka Polska. 1930, II, nr 8-9, s.21
43. Jurkiewiczówna J.: 24 godziny pracy pielęgniarstwu w szpitalu im. Karola i Marii dla dzieci w Warszawie. Pielęgniarka Polska. 1929, I, nr 4, s.6
44. Jędrzejewska M.: Opieka społeczna w szpitalu. Pielęgniarka Polska. 1930, II, nr 11-12, s.17
45. Witkomirska Z.: Metody pracy pielęgniarstwu w szpitalach wojskowych. Pielęgniarka Polska. 1934, VI, s.41
46. Kępińska Z.: Metody pracy pielęgniarstwu w szpitalu psychiatrycznym. Pielęgniarka Polska. 1934, VI, s.56
47. Łącka Z.: Nowoczesne pielęgniarstwo szpitalne. Pielęgniarka Polska. 1938, X, s.11
48. Bogdanowicz J.: Współpraca lekarza i pielęgniarki w szpitalu na oddziale niemowlęcym. Pielęgniarka Polska. 1938, X, s.280
49. Bittenek Z.: Organizacja pracy pielęgniarstwu w szpitalu ubezpieczalni społecznej w Warszawie. Pielęgniarka Polska. 1939, XI, s.98
50. Kulczyńska T.: Nowoczesne szkolnictwo pielęgniarstwa. Pielęgniarka Polska. 1936, VIII, s.7
51. Kulczyńska T.: Nowoczesne szkolnictwo pielęgniarstwa. Pielęgniarka Polska. 1936, VIII, s.2
52. Marquart H.: Jak zorganizować ośrodki zdrowia. Pielęgniarka Polska. 1937, IX, s.27
53. Kohenowa M.: Zakres pracy pielęgniarki społecznej na prowincji. Pielęgniarka Polska. 1934, VI, s.25
54. Chrzanowska H.: Jaka powinna być pielęgniarka. Pielęgniarka Polska. 1933, V, s.115

Praca przyjęta do druku: 21.04.2011

Praca zaakceptowana do druku: 20.06.2011